

Zlata D. Lukić*

Doktor književnih nauka

POSTMODERNISTIČKO PROBLEMATIZOVANJE ISTORIJE U ROMANU OSTACI DANA KAZUA IŠIGURA

Originalan naučni rad**
UDC 821.111-31.09 Ishiguro K.

Uloga istorije i značajnih istorijskih događaja u romanima Kazua Išigura ne može se poreći. Ona je uvek u pozadini radnje, koju dopunjuje, gradeći sa njom neraskidivu celinu. U kontekstu romana *Ostaci dana*, pozivajući se na postulate historiografske metafikcije Linde Hačion, izložene u studiji *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcija*, posebno ćemo se osvrnuti na odnos javne i privatne, odnosno lične istorije pojedinca, zatim na dijalog prošlosti i sadašnjosti, nepouzdanost sećanja, prevrednovanje prošlosti, perspektivu i pluralizam istina u postmodernizmu. U romanu *Ostaci dana*, Kazuo Išiguro daje glas pojedincu koji na izvestan način ima ograničen pristup istorijskim događajima, i koji je, sa istorijske tačke gledišta, beznačajan, ali koji, uprkos tome, biva tragična žrtva grandioznih šema i afera. Kao odličan primer mešanja i preplitanja fiktivnih i istorijskih elemenata, ovaj roman pruža subjektivno viđenje istorije iz perspektive marginalne figure jednog batlera, što celoj priči daje postmodernističku dimenziju. Tako roman *Ostaci dana*, kroz Stivenovu subjektivnu pripovest obojenu grižom savesti i ličnim razočaranjem, odlično ilustruje osnovnu hipotezu ovog rada – naime, da se u postmodernističkoj književnosti dovodi u pitanje apsolutna saznatljivost, pouzdanost i objektivnost istorije.

Ključne reči: istorija, fikcija, postmodernizam, historiografska metafikcija, (ne)pouzdanost istorijskog saznanja, pluralizam perspektiva, politika pomirenja, Drugi svetski rat, fašizam, antisemitizam.

1. Uvod

Objavljen 1989. godine, roman *Ostaci dana* ujedno je i najpoznatiji Išigurov roman, koji mu je doneo svetsku slavu i svrstao ga među najznačajnije pisce današnjice. Iako su ovaj roman mnogi kritičari tumačili sa različitih aspekata, mi ćemo se u ovom radu koncentrisati na specifičan tretman istorije u njemu, odnosno na njeno problematizovanje u postmodernističkom maniru. Pri tom ćemo se osloniti na postulate historiografske metafikcije koje teoretičarka književnosti, Linda Hačion, izlaže u svojoj već čuvenoj studiji *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcija*. Hačionova, naime, kao ključne postulate navodi objektivnost istorijskog saznanja, problem referencijalnosti i reprezentacije, intertekstualnu prirodu prošlosti, kao i ideološke implikacije pisanja o istorijskim događajima (Hačion, 1996: 198). Svrha historiografske metafikcije, kako ona dalje ističe, jeste da nas podseti na to da, iako su se konkretni događaji odigrali u prošlosti, mi te događaje imenujemo i konstituišemo kao istorijske činjenice putem selekcije i narativnog pozicioniranja (Hačion, 1996: 170). Drugim rečima, ukazujući na to da su i istorija i fikcija prvenstveno diskursi, odnosno ljudski „konstrukti“, Hačionova tvrdi da u historiografskoj metafikciji, na osnovu ovako definisanog identita, oba

* Udruženje banaka Srbije, Bulevar kralja Aleksandra 86/II, 11000 Beograd, Srbija; e-mail: zlatalukic@gmail.com

** Ovaj rad predstavlja prerađeno poglavlje neobjavljene doktorske disertacije „Istorija i fikcija u romanima Kazua Išigura“, koju je autorka napisala pod mentorstvom prof. dr Zorana Paunovića i odbranila na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu 19. juna 2013. godine.

navedena diskursa polažu pravo na to da budu smatrani istinitima (Hačion, 1996: 163). Ilustraciju navedenih postulata historiografske metafikcije nalazimo upravo u romanu *Ostaci dana*, na čemu će se i zasnivati ovaj rad.

Dominantna karakteristika Išigurovog bavljenja temom istorije jeste suptilnost. Čitaocu će, naime, iz pripovesti glavnog junaka, batlera Stivensa, biti sasvim jasno da se upravo istorijske i političke teme nalaze u osnovi ovog romana uprkos tome što nijednog trenutka Išiguro neće direktno spomenuti period između dva svetska rata, predratne godine, razvoj fašizma i anti-semitizma u Engleskoj, kao ni sam Drugi svetski rat. Kako navodi Rebeka Volkovic (Rebecca Walkowitz), roman *Ostaci dana* obično se tumači kao alegorija o nekoliko značajnih tema sa svetske istorijsko-političke scene, od kojih se svakako ističe „licemerje engleskog liberalizma nasuprot kolonijalnoj eksploataciji u inostranstvu i antisemitizmu kod kuće“ (Walkowitz, 2007: 228). Tehnika kojom se Išiguro služi podrazumeva, međutim, da se pripovedanje prošlih događaja nikada ne odvija iz perspektive pobednika, niti onih koji su aktivno učestvovali u kreiranju toka istorije (Jagrović, 2008: 37). Umesto toga, Išiguro daje glas pojedincima koji na izvestan način imaju ograničen pristup tim događajima, ili su, sa istorijske tačke gledišta, beznačajni, ali, uprkos tome, bivaju žrtve grandioznih šema i afera. Drugim rečima, „Išiguro naseljava misli i srca antiheroja koji su u potrazi za svojom ličnom interpretacijom nacionalne i globalne istorije.“ (Jagrović, 2008: 37). Dakle, iako se konkretne istorijske teme provlače kroz roman, a izvesne istorijske ličnosti spominju ili čak usputno pojavljuju na par mesta¹, posebno je značajna Stivensova uloga u svemu tome, pošto se čitav razvoj događaja prikazuje iz njegove perspektive. Upravo to ćemo pokušati da osvetlimo u ovom radu.

Kako Gregori O'Di (Gregory O'Dea) kaže na početku svog kratkog prikaza ovog romana: „Ono što je istorija jednoj naciji, to je sećanje pojedincu. [...] Oboje su, kako Kazuo Išiguro sugerije, otvoreni za selekciju, represiju i reviziju.“ (O'Dea, 1995). I bez njegovog direktnog ukazivanja na to, međutim, bilo bi nam jasno da je veza između istorije i sećanja (odnosno nacionalne i privatne, individualne istorije) snažna i neraskidiva, i na tu paralelu ćemo se često vraćati, budući da je od izuzetne važnosti za našu temu. Razlog nije teško uočiti. Naime, kao što istoričar istražuje kolektivnu prošlost jedne zajednice i na osnovu različitih materijala, dokaza i dokumenata, oblikuje priču o toj prošlosti, odnosno „stvara“ istoriju, tako pojedinac, u ovom slučaju Stivens, istražuje svoju ličnu prošlost i na osnovu sećanja oblikuje nepouzdana, pristrasna i u velikoj meri iskrivljeni prikaz o svom prošlom životu. Čak i da Stivens nije opterećen grižom savesti i stidom zbog promašenosti svoga života, sa čime odbija da se suoči, taj prikaz bio bi nepouzdan i pristrasan iz prostog razloga što je priroda sećanja neizbežno takva. Tako dolazimo do ideje „dvostruke priče ili dvostruke realnosti“ (Spasić, 2007: 99), budući da

¹ Videti odeljak 5 o istorijskim ličnostima u nastavku ovog rada.

na jednoj strani imamo činjenice, a na drugoj (u ovom slučaju) Stivensovu interpretaciju prošlosti. Kako Spasić dalje navodi: „Kazuo Išiguro naglašava vrednost preoblikovanja istorijske realnosti tako da odražava iskrivljena i neuhvatljiva mesta koja karakterišu neminovno ograničenu viziju pripovedača. Pa ipak, njegov fiktivni svet nikad nije u potpunosti odvojen od istorijske realnosti.“ (Spasić, 2007: 102). Ona, međutim, odmah potom dodaje da kod Išiguro nije u pitanju postmodernistički skepticizam niti sama ideja objektivnog predstavljanja, već samo nepreciznost reči (Spasić, 2007: 102). Sa ovim autorkinim stavom, pak, ne možemo se složiti, pošto je „nepreciznost reči“, koja karakteriše Stivensovo pripovedanje u ulozi nepouzdanog pripovedača, po našem mišljenju, sredstvo kojim Išiguro čitaoca vodi u postmodernizam, odnosno potkopava ideju o mogućnosti objektivnog prikazivanja prošlosti. Prvo je, dakle, u službi drugog, a kao krajnji rezultat javlja se postmodernističko problematizovanje pouzdanosti i saznatljivosti istorije.

2. Mesto radnje

Radnja romana odvija se u Engleskoj, ali, kako Jelena Spasić primećuje u svojoj studiji *Bledi obrisi sećanja*, to je „polufiktivna Engleska“ (Spasić, 2007: 75). Naime, Išiguro radnju svog romana uklapa u istorijsku i geografsku realnost ne opterećujući se obavezom da ispoštuje apsolutno sve faktualne detalje. Kada je o geografskom aspektu reč, to je možda najbolje ilustrovano toponimima prisutnim u romanu, te tako polovina gradića i sela koje Stivens na svom putovanju kroz Englesku posećuje zaista postoji (Solzberi, Tonton, Vejmut), dok je druga polovina jednostavno izmišljena (Mortimerovo jezerce, Moskomb i Mali Kompton). Spasić, međutim, lucidno primećuje sledeće:

...i u ovim slučajevima autor nalazi način da se [ova mesta] ubace u realnost i to tako što napominje da se ona nalaze u blizini stvarnih mesta: Salzburi je u Dorsetu, Moskomb je blizu Tavistoka u Devonu, a Mali Kompton je u Kornvolu. Kazuo Išiguro naglašava razliku između realnosti i proze, a efekat ove strategije jeste očuvanje jasnoće pričanja priče u koju se Stivens upušta dok govori o svojoj prošlosti i novijoj istoriji Engleske. (Spasić, 2007: 75)

Išiguro svojim čitaocima, dakle, svesno uskraćuje potpunost informacija, meša činjenice i fikciju, podriva pouzdanost pripovednog okvira, a samim tim i svog pripovedača. Tome doprinosi i činjenica da se Darlington hol, velepno imanje lorda Darlingtona, ne može locirati potpuno precizno, iako je iz usputnih Stivensovih opaski jasno da se nalazi negde u jugoistočnoj Engleskoj, i to u grofoviji Berkšir (Išiguro, 2009: 29). Tačna lokacija Darlington hola, međutim, nije od velikog značaja. Važno je, međutim – i to nam Išiguro uskraćivanjem ove informacije sugeriše – da Darlington hol zapravo simbolično predstavlja sva takva zdanja u posedu engleskog plemstva sa početka 20. veka i u periodu između dva svetska rata. Drugim rečima, on simbolizuje sve one ugledne kuće Engleske u kojima su se „u tišini i privatnosti“ (Išiguro, 2009: 125)

donosile sve važne državničke, ekonomske i političke odluke, te u kojima se na svojevrsan način krojila nacionalna istorija.

3. Jezik i forma pripovedanja

Roman *Ostaci dana* pisan je u formi dnevnika u kome se Stivens obraća imaginarnom sagovorniku, pokušavajući da izmeni prošlost i na taj način opravda sebe i svoje postupke. Spasić navodi zašto je izbor baš ove forme važan sa naratološkog aspekta i kakve efekte pruža pripovedaču – svaki zapis, naime, nastaje pod uticajem različitog emocionalnog stanovišta, čime se u krajnjem zbiru svaki od tih zapisa relativizira (Spasić, 2007: 79). Mi bismo, međutim, istakli još jedan značajan element kada je reč o vezi forme romana sa odnosom fikcije i stvarnosti. Jasno je, naime, da sama po sebi ova forma nosi nešto autobiografsko i faktuelno, jer dnevnik zapravo i predstavlja jednu vrstu dokumenta, odnosno, makar u teoriji, evidenciju stvarnih događaja. Kazuo Išiguro ovde veoma inteligentno bira formu dnevnika kako bi nam sugerisao da je Stivensova priča istinita (zašto bi neko poveravao laži svom dnevniku?), da bi odmah zatim, nizom drugih pripovedačkih postupaka, uveo nepouzdanost i sumnju u celu priču i, u potpuno ironičnom obrtu, ukazao na upravo suprotnu stvar – da se Stivensovoj priči ne može verovati. Ovim se još jednom vraćamo na pitanje istine, njene složenosti, odnosno otežavanja i (ne)mogućnosti njenog otkrića.

Stivensov formalni stil i jezik zapravo na izvestan način predstavljaju „lingvističku masku“ (Spasić, 2007: 91) kojom on pokušava od samoga sebe (ali i od čitaoca) da sakrije pravo stanje stvari. Kajući se zbog svojih grešaka iz prošlosti, Stivens postepeno uviđa koliko je njegov život promašen, ali i dalje to sebi ne želi otvoreno da prizna. Stoga pribegava specifičnom, nedovoljno određenom jeziku, prepunom eufemizama, arhaičnih, previše formalnih i komplikovanih struktura, zbog čega njegova pripovest izaziva podozrenje kod čitaoca, a povremeno čak i podsmeh. Povezano sa ovim jezičkim aspektom jeste i pitanje nepouzdanosti sećanja, te tako na više mesta Stivens, u ulozi pripovedača, ne može da se seti kada se koji od događaja odigrao, nije siguran ko je šta rekao i kada, meša situacije, a neke od njih ponavlja u različitim kontekstima. Išiguro nam, jednom rečju, predstavlja nepouzdanog pripovedača, čiju priču treba uzeti sa rezervom, stavivši tako u prvi plan sukob između fikcije i stvarnosti.

Jezik pripovedanja svakako je u bliskoj vezi sa istorijom imajući u vidu njen tekstualni karakter, te istorija kao svojevrsna „priča“, odnosno narativ, u velikoj meri zavisi od jezika kao sredstva njenog oblikovanja. Ovde se, naravno, nameće i pitanje manipulacije istorijom putem jezika, za šta drastičan primer nalazimo, recimo, u Orvelovoj *1984*. Nešto slično, samo u blažem obliku javlja se i u Išigurovom romanu *Ne daj mi nikada da odem* (2005), gde susrećemo jezik pun eufemizama, budući da je isuviše zastrašujuće stvari nazvati pravim imenom, dok se u *Ostacima dana*, kako smo

upravo objasnili, jezik prvenstveno koristi kao sredstvo za pravljenje distance i u funkciji je „izvrtanja“ istine u korist pripovedača.

4. Lord Darlington, politika pomirenja prema nacističkoj Nemačkoj i velika konferencija 1923. godine

Lord Darlington, Stivensov gospodar, na čijem imanju on radi kao batler, centralna je figura za istorijsku nit romana, uprkos tome što nije istorijska ličnost. Jedan od modela koji su Kazuu Išiguru poslužili za oblikovanje lika lorda Darlingtona mogao bi biti izvesni lord Londonderi (7th Marquess of Londonderry (1878–1949)), upamćen po poziciji Državnog sekretara za vazduhoplovstvo koju je zauzimao tokom tridesetih godina 20. veka, ali i po zagovaranju politike pomirenja prema nacističkoj Nemačkoj (7th Marquess of Londonderry Papers, 2007). Naime, lord Londonderi, koga je Hitler smatrao plemićem od velikog uticaja, u periodu od 1936. do 1938. godine šest puta je posetio nacističku Nemačku, gde mu je Hitler u poverenju saopštavao svoje ratne planove, pre svega u vezi sa napadima na Čehoslovačku i Poljsku. Baš kao ni naivni lord Darlington, čini se da Londonderi nijednog trenutka tokom svojih angažovanja nije shvatao da je Hitlerova ideja da izgradi imperiju zasnovanu na rasnoj diskriminaciji. Očigledno je, dakle, da sličnosti između Darlingtona i Londonderija postoje, uz izvesne ograde i uočljive razlike. Tako, primera radi – koliko se može zaključiti na osnovu onoga što o Darlingtonu izlaže Stivens – iako je negovao prijateljske odnose sa mnogim političarima i državicima, Darlington, za razliku od Londonderija, nikada nije zauzimao konkretnu državničku poziciju, već se više amaterski, u ulozi posrednika, bavio politikom.

Stavovi lorda Darlingtona neposredno pred početak Drugog svetskog rata zapravo se tiču takozvane „politike pomirenja“ (eng. *appeasement policy*), odnosno pomirljive politike koju su neke evropske zemlje vodile tridesetih godina 20. veka prema diktatorskim režimima Nemačke i Italije, nastojeći da izbegnu novi rat po svaku cenu, imajući u vidu strahote Prvog svetskog rata. Ovaj termin najčešće se vezuje za spoljnu politiku britanskog premijera Nevila Čemberlena (Neville Chamberlain (1869–1940)) prema nacističkoj Nemačkoj između 1937. i 1939. godine. Njegova politika izbegavanja rata sa Nemačkom bila je predmet žustrih i kontroverznih debata², a mišljenja su bila i ostala podeljena po pitanju toga da li je ovakva politika bila greška koja je omogućila da Hitlerove snage postanu nezaustavljive ili Čemberlen nije imao alternativu, te je samo delao u najboljem interesu Britanije i Evrope (Neville Chamberlain, 2012).

Političko angažovanje lorda Darlingtona, dakle, koje pratimo kroz isprekidanu pripovest njegovog batlera Stivensa sa vremenske distance od nekoliko decenija, u skladu je sa opisanom politikom pomirenja, i jasno je da je Išiguro, prilikom

² Iako je ovakva Čemberlenova politika svojevremeno imala dosta pristalica, kada je rezultirala neuspehom i objavom rata, čak se i njegova politička stranka okrenula protiv njega. Ostao je upamćen i po potpisivanju Minhenskog sporazuma 1938. godine, kojim je trebalo da bude rešeno pitanje Čehoslovačke, a Evropi obezbeđen mir, ali se to nažalost nije ostvarilo (Neville Chamberlain, 2012).

karakterizacije lika lorda Darlingtona, imao u vidu niz političara toga doba koji su činili upravo to što i on – negovali prijateljske odnose sa nemačkim političarima i istaknutim ličnostima, smatrali da su uslovi Versajskog mirovnog sporazuma bili prestrogi, te da je Nemačka njime bila oštećena, lobirali posete britanskih političara Hitleru (koga su, umesto kao opasnog nacistu, doživljavali kao patriotu i snažnog vođu koji je Nemačku vratio na noge), i, jednom rečju, svojim pogrešnim razumevanjem situacije i preteće opasnosti po Evropu na izvestan način doprineli novoj tragediji u vidu Drugog svetskog rata. Iz takve perspektive, možda komentar američkog senatora Luisa, izrečen u besu tokom završne večere na Darlingtonovoj konferenciji, u kome sve prisutne naziva „bednom gomilom naivnih sanjara“ (Išiguro, 2009: 111), ne deluje toliko pogrešno.

Kao i većina zagovornika politike pomirenja tokom i posle Drugog svetskog rata, koji su praktično proglašeni glavnim krivcima za ono što se dogodilo³, lord Darlington, kako saznajemo iz Stivensove pripovesti, pokušao je tužbom za klevetu da opere ljagu sa sopstvenog imena i povrati pređašnji ugled⁴, ali bez uspeha. Stivens, privržen i odan svom gospodaru, na nekoliko mesta u romanu naglašava da Darlington nije bio jedini čovek u zabludi, te da su mnogi od onih koji su ga kasnije žestoko napadali pre rata zapravo i sami negovali prijateljstvo sa Nemcima:

Zbilja je mučno slušati šta sve ti isti ljudi danas govore o ondašnjim vremenima, a pogotovu šta sve pričaju o njegovom gospodstvu. [...] Kad ih, dakle, slušate danas, možete pomisliti da je lord Darlington postupao krajnje neuobičajeno kada je tih godina prihvatao gostoprimstvo nacista na nekim putovanjima po Nemačkoj. [...] Neosporna je činjenica da su najpriznatiji i najuvaženiji ljudi Engleske, i dame i gospoda, s najvećim zadovoljstvom prihvatili gostoprimstvo nemačkih vođa, pa iz prve ruke jemčim da su se takoreći svi vraćali s hvalospevima i dubokim divljenjem prema nemačkim domaćinima. I oni koji tvrde da je lord Darlington održavao tajne veze s neprijateljem samo žele da zauvek zaborave pravo podneblje toga vremena. (Išiguro, 2009: 146)

Konferencija koju lord Darlington organizuje 1923. godine ključni je događaj u romanu sa istorijske tačke gledišta, a diskusije koje se tamo vode, kao i Stivensova usputna zapažanja i komentari, dragoceni su za tumačenje istorije u *Ostacima dana*. Konferencija, koja je po rečima samog Stivena „iz više razloga označila prekretnicu u [njegovom] životu“ (Išiguro, 2009: 79), organizovana je kao deo napora lorda Darlingtona da proprati međunarodnu konferenciju održanu 1922. godine u Italiji, sa ciljem da se okupljenim zvanicama iz vodećih političkih krugova omogućiti da prodiskutuju uslove Versajskog sporazuma (Wong, 2005: 62). Između ostalih, konferenciji su

³ Zanimljivo je spomenuti knjigu pod nazivom *Krivci (Guilty Men)* objavljenu 1940. godine, koja se upravo bavi ovom tematikom i navodi petnaestoricu političara (uključujući Nevila Čemberlena i lorda Halifaksa) čija je izražena politika pomirenja dovela Englesku u čitav svet do novog svetskog rata. Knjigu su za samo četiri dana napisala tri novinara, Majkl Fut (Michael Foot), Frenk Oven (Frank Owen) i Piter Hauard (Peter Howard), ogorčeni političkom situacijom u tadašnjoj Engleskoj i katastrofalnom politikom koju su njihovi lideri vodili prema Nemačkoj (Dutton, 2006).

⁴ U ovome se ogleda još jedna sličnost između lorda Londonderija i lorda Darlingtona. Naime, Londonderi je zbog svojih otvorenih simpatija prema nacističkoj Nemačkoj, ali i prijateljstva sa Hitlerom, izvrnut javnim optužbama za veleizdaju, nakon čega je, baš kao i Darlington u romanu, pokušao da opere svoje ukaljano ime i povrati nekadašnji ugled.

prisustvovali i vodeći zagovornici sve prisutnijih nacističkih ideja, uključujući, pre svega, ser Osvalda Mozlija, osnivača i vođe Britanske unije fašista, koji se kao predvodnik takozvanih „crnokošuljaša“ i kao neko čije su ideje imale izvesnog uticaja na stavove lorda Darlingtona, pominje na nekoliko mesta u romanu. Osim njega, konferenciji su prisustvovala i dva člana britanskog Ministarstva spoljnih poslova i ser Dejvid Kardinal, zatim američki senator, gospodin Luis, kao i uticajni Francuz koga Stivens u svom pripovedanju naziva gospodinom Diponom. Ovde vredi primetiti da Stivens, iako su događaji koje navodi davno prošli, i dalje ne otkriva previše detalja, kako bi naglasio poverljivi karakter i ogroman značaj onoga o čemu pripoveda. Tako se na nekoliko mesta Stivens izvinjava što neće pominjati imena zvanica, zbog toga što su dolazile u „nezvaničnom svojstvu“ (Išiguro, 2009: 83), a zatim dodaje da su posete pojedinih ličnosti bile toliko nezvanične da je po nalogu morao da se pobrine i za to da „posluga ne sazna njihov identitet, a u izvesnim slučajevima i da ih ne vidi“ (Išiguro, 2009: 84). Ujedno se ovakvim postupkom (pribegavanjem „lažnim“ imenima, izbegavanjem navođenja konkretnih imena i naglašavanjem poverljivosti identiteta zvanica) i sam Išiguro mudro ograđuje, pošto u pitanju ne moraju biti stvarne istorijske ličnosti⁵.

No, pre nego što se detaljnije pozabavimo samom konferencijom, trebalo bi još nešto reći o stavovima i političkim uverenjima lorda Darlingtona, centralne figure u romanu kada je reč o istorijskom i političkom aspektu. Naime, lord Darlington, kao predstavnik aristokratije i uticajna ličnost u periodu između dva svetska rata, iako vođen altruističkim idejama i željom da pomogne ostvarivanju mira i pravde u svetu, nesvesno prerasta u običnog piona nacističkih vlasti u Nemačkoj. Pošto sam Stivens svoga gospodara i njegove postupke brani do samoga kraja, mladi gospodin Kardinal je taj koji iznosi pravu istinu o Darlingtonu i njegovoj zabludi:

Lord Darlington je već godinama po svoj prilici najkorisniji pion koga je *Herr* Hitler imao u ovoj zemlji i koga je uspešno koristio za svoje propagandne trikove. Utoliko lakše, [sic] što je lord Darlington iskren i častan čovek i što zbog toga nije u stanju da dokuči šta je u stvari ono što radi. U toku poslednje tri godine, njegovo gospodstvo je služilo kao oruđe za povezivanje Berlina sa preko šezdeset najuticajnijih građana ove zemlje. Za naciste je to bio sjajno obavljen posao, jer je *Herr* Ribentropu na taj način bilo omogućeno da mimoide naše celokupno ministarstvo poslova. (Išiguro, 2009: 233, kurziv u originalu)

Razvoj Darlingtonovih političkih angažovanja pratimo kroz isprekidane epizode koje o njemu pripoveda Stivens, počev od njegovog prijateljstva sa *Herr* Karl-Hajncom Bremanom i prve posete Berlinu, koji je na njega ostavio snažan utisak (Išiguro, 2009: 81), preko poznanstva sa pomenutim Osvaldom Mozlijem i sve izraženijeg antisemitizma, pa do lobiranja kod britanskog premijera i ministra spoljnih poslova da posete Hitlera u Nemačkoj (Išiguro, 2009: 233). Njegovo bavljenje politikom počiva na

⁵ Mnoge od njih, međutim, to ipak jesu, te ćemo ih u sledećem segmentu ukratko spomenuti u kontekstu njihove uloge i značaja u istorijskim događajima ovog perioda.

najboljim namerama, ali ga na samoj konferenciji Amerikanac Luis s pravom naziva pukim amaterom (Išiguro, 2009: 111) i možda najbolje objašnjava u čemu je njegova greška – u tome što ne shvata da su prošli „dani kada ste mogli da delate iz plemenitih pobuda“ (Išiguro, 2009: 111). I zaista, kao rođenom džentlmenu i poštovaocu britanske tradicije, časti i dostojanstva, Darlingtonu je najviše smetalo to kako se po završetku Prvog svetskog rata postupalo sa poraženim neprijateljem. Po njegovim rečima, on se u ratu „borio zato da bi se sačuvala pravda u svetu. I nikad [nije] učestvovao u vendeti protiv nemačke rase.“ (Išiguro, 2009: 82–83). Kada je reč o karakteristikama lorda Darlingtona, važno je primetiti da on, sudeći po onome što o njemu pripoveda Stivens, ostavlja utisak slabe i povodljive ličnosti, nekoga ko svakako nije dorastao okorelom licemerju i prevrtljivosti političara toga doba. Vođen poštenim i časnim namerama, Darlington nažalost nije u stanju da prozre prikrivene namere ljudi iz svog okruženja, te tako, kako smo već nagovestili, postaje pion u rukama drugih. Koliko ova njegova karakteristika vremenom postaje sve izraženija najbolje se vidi iz njegovog komentara nakon razgovora o demokratiji i tome može li se od običnog čoveka očekivati da ima razvijenu svest o društveno važnim pitanjima. Naime, prepričavajući taj razgovor Stivensu, on ubacuje: „Šta reče ono noćas gospodin Spenser? *Ne sećam se, ali znam da je bilo dobro.*“⁶ (Išiguro, 2009: 206, kurziv pridodat). Ovakav komentar ironično, ali ispravno ilustruje čitav njegov stav, prilično nonšalantan, kada je politika u pitanju, ali i njegovu spremnost da svakome slepo veruje, te zastupa tuđa mišljenja bez ikakvog kritičkog ispitivanja i eventualne odlučne reakcije.

Idealistička uverenja i interesovanja lorda Darlingtona za pomenutu problematiku nemačkih reparacija nakon Prvog svetskog rata postaju intenzivnija nakon tragičnog samoubistva pomenutog *Herr* Bremana, kada on, zajedno sa ser Dejvidom Kardinalom, okuplja širok krug istomišljenika uverenih da teška situacija u Nemačkoj ne sme da potraje:

U tom krugu nisu bili samo Britanci i Nemci nego i Belgijanci, Francuzi, Italijani, Švajcarci; diplomate i visoke političke ličnosti; ugledna sveštena lica; penzionisani oficiri; pisci i mislioci. Jedni su, kao i njegovo gospodstvo, bili istinski ubeđeni da se u Versaju prema Nemcima nije postupilo pošteno i da je krajnje nemoralno kažnjavati i dalje ceo jedan narod zbog rata koji je okončan i u kojem je on poražen, dok je druge, opet, manje zabrinjavala patnja Nemačke i njenog naroda, a mnogo više ekonomski haos koji je vladao u toj zemlji, jer je postojala opravdana bojazan da će se, ako ne bude zaustavljen, strašnom brzinom proširiti i na ostale delove sveta. (Išiguro, 2009: 84)

Velika konferencija organizovana te 1923. godine u Darlington holu ticala se, dakle, osetljive političke i ekonomske situacije nakon Versajskog mirovnog sporazuma, o

⁶ Uprkos nesumnjivom kvalitetu prevoda ovog romana u kome je prevodilac izvršno preneo stil i ton pripovedanja, moramo ukazati na činjenicu da se na više mesta efekat pojačava dodatim frazama i kvalifikatorima kojih nema u originalu, čime se – kao u gornjem citatu – neznatno utiče na smisao i dodatno naglašavaju pojedini aspekti značenja.

kome su se stavovi Engleza, Francuza i Amerikanaca drastično razlikovali⁷. Pre svega, primetne su razlike u temperamentu između Engleza i Francuza, koji i dalje, reklo bi se opravdano, gaje mržnju prema doskorašnjem ratnom neprijatelju. Darlington, međutim, ponet svojim urođenim osećajem dostojanstva i plemenitosti, Francuze zbog dotičnog stava smatra varvarima: „Mi Englezi u većini smatramo da stav koji Francuzi danas zauzimaju zaslužuje prezir. [...] Nedolično je ovako mrzeti neprijatelja sad kad se rat završio. [...] U našim očima je ponašanje Francuza čisto varvarstvo.” (Išiguro, 2009: 97). Na drugoj strani opet, vidimo na delu licemerje Amerikanaca koje na konferenciji predstavlja ambasador Luis, na prvi pogled prijatan i dobrodušan, koji zadobija poverenje lorda Darlingtona i njegovih istomišljenika svojom izjavom da će Sjedinjene Države „uvek biti na strani pravde i da će bez oklevanja priznati greške koje su napravljene u Versaju” (Išiguro, 2009: 95). Međutim, čim mu se za to ukaže prilika, taj isti Luis iza leđa huška Francuze protiv Engleza, ubeđujući Dipona da Darlington i ostali prisutni gosti pokušavaju da njime manipulišu.

Čitava konferencija obeležena je velikom tenzijom, koju Stivens dočarava svojim lucidnim opažanjem detalja. Sveprisutna napetost kulminira na završnoj, svečanoj večeri, tokom koje Darlington i njegovi istaknuti gosti drže zdravice, u kojima se konačno otvaraju sve karte. Posebno je u tom smislu zanimljiv govor gospodina Dipona, u kome on raskrinkava nečasne namere gospodina Luisa, osuđujući ga što je došao sa namerom da „zloupotrebi gostoprimstvo domaćina i da svoju energiju utroši na pokušaje da poseje sumnju i nezadovoljstvo” (Išiguro, 2009: 110), i najavljuje nameru Francuza da podrže Engleze u nastojanjima da se očuva mir, a ekonomska situacija u Nemačkoj i celoj Evropi popravi.

5. Istorijske ličnosti u romanu

Kao što smo već spomenuli, roman *Ostaci dana* specifičan je po tome što se u njemu, pored mnoštva fiktivnih likova ili navodnih istorijskih ličnosti pod lažnim imenom, pojavljuje i izvestan broj stvarnih istorijskih ličnosti. Neke od njih spomenute su tek usputno, kao povremeni posetioци lorda Darlingtona, poput čuvenog ekonomiste Džona Mejnarda Kejnса (John Maynard Keynes) i proslavljenih pisaca Herberta Džordža Velsa

⁷ Versajski mirovni sporazum (1919) jedan je od najvažnijih sporazuma potpisanih po završetku Prvog svetskog rata, kojim su zemlje pobednice želele da nateraju Nemačku da „plati” za svu štetu i ratna razaranja. Kako se na kraju ispostavilo, međutim, u poređenju sa sporazumima koje je Nemačka 1918. godine sklopila sa Rusijom i Rumunijom, Versajski sporazum bio je relativno blag i umeren. Njime je Nemačkoj oduzeto 13% teritorije, koja je većim delom vraćena Francuskoj, dok je ekonomska produktivnost Nemačke smanjena takođe za oko 13% (Henig, 2011). Sporazumom se Nemačka obavezala na otplatu reparacija u iznosu od preko 250 milijardi funti (iznos je tačno definisan tek 1921. godine, a kasnijih godina i smanjen), ali je najvažnija stavka sporazuma sigurno bilo smanjenje vojnih kapaciteta Nemačke.

Velika Britanija, Francuska i SAD, kao vodeće svetske sile i potpisnice sporazuma, osim očiglednog zajedničkog cilja, imale su i dodatne, relativno različite motive u svojim stavovima prema Nemačkoj. Rigorozna Francuska je po svaku cenu želela da nadoknadi i dobro naplati štetu nanetu njenim severnim teritorijama, kao i da ponovo ostvari hegemoniju na evropskom kontinentu. Naspram nje, Britanija i SAD, umerenije u stavovima, želele su da sa Nemačkom u budućnosti uspostave trgovinske odnose, te im u interesu nije bilo da zemlju potpuno osiromaše i ekonomski onespobne (Henig, 2011).

(Herbert George Wells) i Džordža Bernarda Šoa (George Bernard Shaw) (Išiguro, 2009: 83, 144), odnosno slavni političara i britanskih premijera Vinstona Čerčila (Winston Churchill) i Antonija Edna (Anthony Eden) (Išiguro, 2009: 195). Neke druge, poput Hitlera i američkog predsednika Ruzvelta, toliko su poznate u svetskoj istoriji da ih nema potrebe posebno predstavljati. Ima, međutim, i onih koje u samom romanu igraju i značajniju ulogu, te se pojavljuju na sastancima, učestvuju u pregovorima koji se održavaju u Darlington holu i vremenom vrše uticaj na lorda Darlingtona. U ovu grupu spadaju prvenstveno ser Osvald Mozli (Sir Oswald Mosley), osnivač Britanske unije fašista, lord Halifaks (1st Earl of Halifax) i *Herr* Ribentrop (Joachim von Ribbentrop).

5.1. Džon Mejnard Kejns (John Maynard Keynes (1883–1946))

Iako se, kako smo upravo naveli, čuveni ekonomista Džon Mejnard Kejns spominje tek usputno, na samo jednom mestu u romanu, kao jedan od eminentnih posetilaca lorda Darlingtona, on zavređuje našu pažnju i nekoliko reči upravo zbog toga što Išiguro pominjanjem njegovog lika ukazuje i na ekonomsku dimenziju. Naime, sem nekoliko (politički i društveno angažovanih) pisaca koje smo već naveli, sve ostale istorijske ličnosti u romanu su iz sveta politike. Osim toga, Kejns je u periodu između dva svetska rata, ali i kasnije, odigrao izuzetno značajnu ulogu, a njegove napredne ideje u tolikoj meri su uticale na razvoj savremene makroekonomske misli da se smatra jednim od najvećih ekonomista 20. veka (John Maynard Keynes, 2012).

Mi ćemo se, međutim, ovde koncentrisati samo na njegovu ulogu u oblikovanju ekonomskog ishoda Versajskog mirovnog sporazuma, pošto se u tom kontekstu i pominje u romanu, odnosno upravo u tom periodu posećuje Darlington hol. Razlog su svakako slična shvatanja koja po tom pitanju deli sa lordom Darlingtonom. Imajući u vidu povodljivu Darlingtonovu prirodu, međutim, možda je ispravnije pretpostaviti da je upravo Kejns jedan od uticajnih ljudi čiji su stavovi u velikoj meri oblikovali i stavove „njegovog gospodstva“. U svakom slučaju, činjenica je da su ideje koje Darlington izriče u nekoliko navrata identične onima za koje se svojevremeno zalagao Kejns, naime, smanjivanje ratnih reparacija i kompenzacija Nemačkoj kako bi se sprečila patnja nevinog nemačkog naroda, odnosno omogućilo nemačkoj ekonomiji da relativno normalno funkcioniše, pošto bi u suprotnom došlo do dalekosežnih posledica po ostale zemlje u Evropi. Na Kejnsovu veliku žalost, njegov uticaj ipak nije bio preovlađujući. Prevagu su odneli Amerikanci i Francuzi⁸, verujući da će strogi uslovi mirovnog sporazuma poslužiti kao svojevrsno upozorenje potencijalnim budućim agresorima. Zgrožen postignutim sporazumom, i u moralnom i u ekonomskom smislu, Kejns je dao ostavku na svoje mesto u Ministarstvu finansija i 1919. godine objavio uticajno delo pod

⁸ Zanimljivo je primetiti da je Išiguro ovde u potpunosti ispoštovao istorijske činjenice, jer su Francuzi bili daleko oštrij u svojim stavovima tokom mirovnih pregovora u odnosu na Engleze, što upravo i Darlington kaže u svojoj osudi Francuza kao „varvara“ koji gaze neprijatelja čak i kada je on već poražen (Išiguro, 2009: 97).

nazivom *Ekonomске posledice mira* (*The Economic Consequences of the Peace*), u kome je izložio svoju analizu štetnih efekata postignutog sporazuma (John Maynard Keynes, 2012).

Tokom narednog perioda, što je u kontekstu ovog Išigurovog romana posebno važno, Kejnns nastavlja da zagovara smanjivanje nemačkih ratnih reparacija, o čemu piše i 1922. godine u svojoj knjizi *Revizija Sporazuma* (*A Revision of the Treaty*). Vrlo je verovatno da je lord Darlington bio upoznat sa radovima Džona Kejnnsa, a posebno je zanimljivo vremensko poklapanje objavljivanja pomenute knjige i velike konferencije koju Darlington organizuje već sledeće 1923. godine.

5.2. Ser Osvald Mozli (Sir Oswald Mosley (1896–1980))

Ser Osvald Mozli, iako u Išigurovom romanu pomenut više puta, ni na jednom mestu se ne pojavljuje lično. Stivens jednom prilikom, u pokušaju da umanja njegov uticaj na stavove lorda Darlingtona, kaže da je u Darlington hol svraćao ne više od tri puta i to dok je njegova organizacija bila tek u začetku, odnosno „pre nego što su njeni članovi pokazali svoje pravo lice. Čim je pokret „crnokošuljaša“ otkrio svoju rugobu – a njegovo gospodstvo je tu rugobu uočio pre mnogih drugih – lord Darlington je odmah prekinuo sve veze s njima.“ (Išiguro, 2009: 147). Međutim, bez obzira na ovakvo Stivensovo prikazivanje situacije, jasno je da su Osvald Mozli i njegovo zagovaranje fašizma i antisemitizma u Britaniji izvršili više nego očigledan uticaj na lorda Darlingtona⁹.

Ser Osvald Mozli bio je veoma aktivan engleski političar, poslanik u Parlamentu još od svoje 21. godine, strastveni govornik, koji je politikom počeo da se bavi motivisan željom da se po svaku cenu izbegne novi rat. U Prvom svetskom ratu borio se na Zapadnom frontu, jedno vreme bio u Kraljevskim vazduhoplovnim jedinicama, da bi, posle jedne nesreće i zadobijene rane, ostatak rata proveo u civilnoj službi pri Ministarstvu naoružanja i Ministarstvu spoljnih poslova (Sir Oswald Mosley, 2012).

Posle rata, nezadovoljan politikom tadašnjih stranaka, Mozli osniva sopstvenu stranku, koja sve više naginje ka radikalnim, fašističkim idejama. Nakon neuspeha na izborima 1931. godine i presudne posete Italiji i Benitu Musoliniju, vraća se u Britaniju gde ujedinjuje fašističke pokrete i osniva Britansku uniju fašista, po čemu je danas zapravo i najpoznatiji. Osim fašističkih ideja, od Musolinija preuzima i prepoznatljivu crnu boju uniforme, te članovi Unije ubrzo postaju poznati pod nadimkom „crnokošuljaši“. Stranka je učestvovala u čestim agresivnim protestima i sukobima, usmerenim posebno protiv komunističkih grupa i jevrejske zajednice u Londonu. Protestni marševi „crnokošuljaša“ postali su toliko učestali i opasni da je zabrinuta Vlada

⁹ Videti odeljak 6 ovog rada o začecima fašizma i antisemitizmu u *Ostacima dana*.

1936. godine usvojila Zakon o javnom redu i miru, kojim se, između ostalog, zabranjuju političke uniforme i organizacije kvazimilitarnog tipa (Sir Oswald Mosley, 2012).

5.3. Lord Halifaks (1st Earl of Halifax/Lord Irwin (1881–1959))

Lord Halifaks se u *Ostacima dana* pominje nekoliko puta i na njega postoje relativno česte reference (Išiguro, 2009: 144, 145, 147, 195), od kojih je verovatno najupečatljivija ona u epizodi sa ispoliranih srebrom, na koje je Stivens toliko ponosan:

Ali, s najvećim zadovoljstvom se sećam događaja koji se zbio jedne noći kad nam je u „nezvaničnu“ posetu došla izvesna ugledna ličnost – tada ministar u vladi, a kasnije i ministar spoljnih poslova. Uostalom, budući da su posledice tih poseta obelodanjene i potkrepljene pismenim dokazima, mogu mirno da otkrijem ime dotične ličnosti i kažem da je reč o lordu Halifaksu. (Išiguro, 2009: 144)

Lord Halifaks zaista je bio jedan od značajnijih konzervativnih političara tridesetih godina 20. veka, koji je obavljao nekoliko viših ministarskih funkcija, uključujući i mesto Ministra spoljnih poslova u periodu od 1938. do 1940. godine (na ovoj poziciji zamenio je upravo Antonija Idna). S obzirom na to, često se smatra jednim od najstrastvenijih zagovornika „politike pomirenja“ u periodu koji je prethodio Drugom svetskom ratu (Edward Frederick Lindley Wood, 1st Earl of Halifax, 2012).

5.4. Herr Ribentrop (Joachim von Ribbentrop (1893–1946))

Joachim von Ribentrop je još jedna istorijska ličnost na koju u Išigurovom romanu *Ostaci dana* postoje česte reference (Išiguro, 2009: 144, 147, 225, 231, 233). Nemački Ministar spoljnih poslova od 1938. do 1945. godine, po završetku Drugog svetskog rata osuđen je za ratne zločine. U avgustu 1936. godine Hitler ga postavlja za ambasadora u Britaniji, sa zaduženjem da pregovara o englesko-nemačkoj saradnji (Joachim von Ribbentrop, 2012). Vrlo brzo postaje Hitlerov omiljeni savetnik po pitanjima spoljne politike, prvenstveno zahvaljujući svom bestidnom laskanju i hipokriziji. Sudeći po kasnijim svedočenjima nekih nemačkih diplomata, Ribentrop je znao kako da Hitleru uvek saopšti ono što on želi da čuje i jedini cilj mu je bio da udovolji njegovim radikalnim zahtevima.

Međutim, kada je reč o poziciji ambasadora u Britaniji, pokazalo se da arogantni i netaktični Ribentrop nije bio prava osoba za misiju koja mu je poverena. Vreme provedeno u Londonu obeležio je niz njegovih gafova i ispada, koji su samo dodatno pogoršali ionako klimave odnose sa britanskim Ministarstvom spoljnih poslova. Budući da uopšte nije razumeo britansku politiku, a ni britansko društvo u celini, često je izvesne situacije tumačio na pogrešan način, dok je njegov stil pregovaranja – neobična mešavina napadnog insistiranja i ledene hladnoće, udružena sa opširnim monolozima u čast Hitlera – odbijao mnoge sagovornike (Joachim von Ribbentrop, 2012).

Veći deo svog vremena Ribentrop je provodio posećujući „ljude od uticaja“, kako ih je nazivao, smatrajući da je to najbolji način da se postigne englesko-nemačka saradnja. Išiguro mora da je bio upoznat sa ovom činjenicom, pošto Stivens, govoreći o Ribentropu, na jednom mestu kaže:

Sušta je istina da su tridesetih godina najuglednije kuće Engleske dočekivale *Herr* Ribentropa kao visoko cenjenog i rado viđenog gosta. Živo se sećam razgovora koji su se, naročito 1936. i 1937. godine, vodili u zbornici za poslugu u vezi s „nemačkim ambasadorom“, i iz kojih se nedvosmisleno moglo zaključiti da se najotmenije dame i najuglednija gospoda Engleske prosto otimaju o njega. (Išiguro, 2009: 146, kurziv u originalu)

Ribentrop je verovao da britanska aristokratija sačinjava neku vrstu tajnog društva koje vlada iz senke, i da će, ukoliko se sprijatelji sa dovoljnim brojem pripadnika te „tajne vlade“, ostvariti svoje političke ciljeve. Skoro svi njegovi početni izveštaji koje je dostavljao Berlinu o napretku ostvarenom na polju saradnje sa Britanijom zasnivali su se na prijateljskim komentarima koje je o „novoj Nemačkoj“ dobijao od raznih britanskih plemića, poput lorda Londonderija i lorda Lotijana (Lord Lothian), pri čemu je potpuno zanemarivao hladan prijem na koji je nailazio kod britanskih zvaničnika i ministara (Joachim von Ribbentrop, 2012).

Zanimljivo je da Ribentropa u Išigurovom romanu vidimo upravo u toj ulozi, koja, dakle, odgovara istorijskim činjenicama – on se uglavnom spominje kao posetilac lorda Darlingtona, neko ko sa njime želi da ostvari blisku saradnju, pa čak i prijateljstvo, odnosno kao neko ko pregovara sa ministrima i ostalim državniciima i političarima u „nezvaničnom svojstvu“. Kako Stivens na jednom mestu kaže: „Danas je, naravno, opšte mišljenje da je *Herr* Ribentrop bio varalica i da je, sprovodeći Hitlerov plan po kome je tokom tih godina Englesku trebalo obmanjivati što duže, te na taj način prikrivati od nje prave namere Nemačke, njegov jedini zadatak u našoj zemlji bio da tu obmanu što veštije podgreva.“ (Išiguro, 2009: 145, kurziv u originalu).

6. Začeci fašizma i antisemitizam

Uticaj ser Osvalda Mozlija i njegove organizacije, takozvanih „crnokošuljaša“, na lorda Darlingtona izvršen je kroz njegovo poznanstvo sa izvesnom gospođom Kerolin Barnet (Mrs Carolyn Barnet), koja ga je tokom 1932. godine nekoliko puta posećivala i koja je, kako Stivens navodi, imala „zaista neobičan uticaj na njegovo gospodstvo“ (Išiguro, 2009: 153). Iako njen uticaj nije u potpunosti bio negativan – budući da je, vođen njenim primerom, lord Darlington počeo sve više da se stara o engleskoj sirotinji – može se reći da ga je upravo ona podstakla na niz incidenata, koje Stivens, u želji da opravda svog gospodara u očima javnosti, uporno naziva nevažnim događajima (Išiguro, 2009: 154), uprkos tome što je sasvim očigledno da oni nedvosmisleno ilustruju njegov antisemitizam:

...lord Darlington mi je naložio da više ne dajem novčane priloge jednom dobrotvornom društvu čiji su nam predstavnici redovno zvonili na vrata, uz obrazloženje da je njihova uprava „više-manje homogeno jevrejska“. Te sam primedbe zapamtio zato što su me zbilja iznenađivale, jer njegovo gospodstvo nikada do tada nije ispoljavao znake netrpeljivosti prema Jevrejima. (Išiguro, 2009: 154)

Svakako ključni događaj koji ilustruje Darlingtonovo postepeno potpadanje pod uticaj antisemitizma jeste njegovo otpuštanje jevrejskih služavki, navodno zarad bezbednosti i dobrobiti njegovih gostiju (Išiguro, 2009: 155). Treba, doduše, navesti i da je, kako Stivens kaže, Darlington ubrzo otkrio pravo, ružno lice njihove organizacije, te prekinuo sve veze sa „crnokošuljašima“, kao i da ga je očigledno grizla savest zbog greške koju je učinio kada je otpustio dotične sobarice samo zbog njihovog jevrejskog porekla. Osim toga, Stivens ne propušta da istakne da je u brojnim prilikama lord Darlington otvoreno iskazivao svoje gnušanje prema antisemitizmu, te da je, generalno posmatrano, potpuna besmislica tvrditi da je on bio antisemit (Išiguro, 2009: 146–147).

Otpuštanje jevrejskih sobarica, međutim, značajan je događaj iz još jednog razloga – zato što je poslužio da ukaže na razlike u stavovima između Stivensa i gospođice Kenton. Njime je, naime, suprotstavljeno Stivensovo slepo povinovanje gospodarevim željama i odsustvo kritičkog preispitivanja valjanosti i opravdanosti njegovih odluka, na jednoj strani, i snažan osećaj za pravdu i moralno rezonovanje gospođice Kenton, na drugoj strani. Štaviše, Rebeka Volkovic (Rebecca Walkowitz) ide toliko daleko – u svojoj, po sopstvenom priznanju, pomalo preteranoj trdnji – da kaže kako epizoda sa jevrejskim sobaricama zapravo predstavlja Išigurov način da suptilno istakne da su „samozatajivanje i nedostatak radoznalosti postavili temelje genocida“ (Walkowitz, 2007: 231), odnosno da prekori nezainteresovanost za iskazivanje sopstvenog mišljenja kada je reč o ovako značajnim pitanjima sa potencijalno drastičnim posledicama. Kako Volkovic podvlači, ova ideja – da naizgled neupadljivi, obični postupci mogu dovesti do vanrednih posledica, odnosno da pojedinačne aktivnosti treba sagledati u širem kontekstu kolektivnih posledica (Walkowitz, 2007: 231) – u romanu *Ostaci dana* artikulisana je u još par sličnih prilika, kao što ćemo upravo videti u segmentu koji sledi.

7. Stivensov „doprinostoku istorije

Tokom čitavog romana upadljiva je Stivensova potreba da se na neki način oseti važnim. Budući fanatično posvećen svojoj profesiji, odnosno dostojanstvenom i bezuslovnom služenju svoga gospodara, Stivens čvrsto veruje da je njegova uloga, ma koliko mala, izuzetno značajna za uspeh, prvo same Konferencije, a zatim i događaja većih razmera, od kojih zavisi možda i sudbina čitavog čovečanstva. Na više mesta u romanu on naglašava da je ponosan na svoj doprinos, da ga je preplavilo „osećanje trijumfa“ (Išiguro, 2009: 236), da su sitnice poput blistavo uglancanog srebra od suštinskog značaja, da se u kući odigravaju stvari od globalnog značaja i da sve

(uključujući i smrt njegovog rođenog oca) treba podrediti tome, te da se nema vremena za gubljenje. Upečatljiva je scena pred čuvenu konferenciju iz 1923. godine, kada u jeku priprema Stivens sebe poredi sa generalom koji se sprema za odsudnu bitku, te kaže kako će se možda „pod ovim krovom *krojiti istorija*“ (Išiguro, 2009: 87, kurziv pridodat). Pokušavajući da pruži odgovor na pitanje „Šta je veliki batler?“, Stivens kaže da su batleri njegove generacije naprosto žudeli da služe gospodi koja „doprinose napretku čovečanstva“ ili makar „budućem blagostanju Imperije“ (Išiguro, 2009: 124). Na drugom mestu, još jednom se potanko baveći značajem svoje profesije, Stivens kaže da je velika čast „što ste se svojim poslom bavili u žiži krupnih događaja. Zato možda s pravom osećate zadovoljstvo koje oni što služe prosečne poslodavce nikada neće osetiti – zadovoljstvo zbog toga što opravdano možete da kažete da ste *svojim naporima na neki način doprineli toku istorije*.“ (Išiguro, 2009: 148, kurziv pridodat). O kakvom doprinosu je konkretno reč vidi se iz Stivensove priče o značaju dobro ispoliranog srebra. Naime, na čitavih nekoliko stranica, on govori o detaljima profesionalnog poliranja srebra (uključujući i preporuku za dobro sredstvo za čišćenje), a zatim daje primer važne posete tokom koje je upravo to sjajno uglancano srebro odigralo ključnu ulogu. U pitanju je poseta lorda Halifaksa, tokom koje se on oduševio već pomenutim srebrom, te ga je ono odjednom oraspoložilo: „To su, dobro se sećam, doslovno bile reči njegovog gospodstva te, znači, ništa ne izmišljam kad kažem da je sjaj srebra imao mali, ali važan doprinos u uspostavljanju opuštenog razgovora koji su te večeri vodili lord Halifaks i *Herr Ribentrop*.“ (Išiguro, 2009: 145, kurziv u originalu). Drugom prilikom, Stivens oseća da je dostigao vrhunac u obavljanju svoje profesije i, ispunjen osećanjem krajnjeg samozadovoljstva, kaže:

A tamo, na drugoj strani hola, iza vrata u koja sam upirao pogled, baš u sobi gde sam maločas obavio jednu dužnost, najmoćnija gospoda Evrope dogovarala su se o sudbini našeg kontinenta. U tom trenutku sam se uistinu bio *približio velikom središtu stvari*, približio onoliko koliko bi jedan batler ikada mogao da poželi. (Išiguro, 2009: 236, kurziv pridodat)

Stivens je tokom celog svog radnog veka u očiglednoj zabludi da njegov gospodar radi za opšte dobro – uopšte se ni ne upušta u analiziranje njegovih pobuda i ispravnosti njegovih postupaka. Sve prihvata zdravo za gotovo, a onda zbog toga pokušava sebe da opravda, prvo u svojim očima, a onda i u očima čitaoca. Već pomenuta epizoda sa otpuštanjem jevrejskih služavki ilustruje upravo taj njegov stav. Iako je osetio da to nije moralno ispravan čin, pa čak to sebi otvoreno i priznao: „svi instinkti u meni opirali su se ovom otpuštanju“ (Išiguro, 2009: 156), Stivens nije sebi dozvolio da reaguje u skladu sa sopstvenim shvatanjima, jer nije njegovo da misli, već da poštuje i ispunjava gospodareva naređenja. Uostalom, njegovo gospodstvo je „daleko nadležniji da procenjuje šta je najbolje“ (Išiguro, 2009: 157). Tek na samome kraju, Stivens dozvoljava sebi da stvari sagleda na pravi način i da se suoči sa bolnom istinom: „Imao

sam poverenja u mudrost njegovog gospodstva. Sve vreme dok sam mu služio *verovao sam da činim nešto vredno.*" (Išiguro, 2009: 251, kurziv pridodat).

Koliko je zapravo Stivens ponosan na to što je imao prilike da bude u centru dešavanja možda se najbolje vidi u sceni njegove potpune identifikacije sa gospodarem – naime, kada razgovara sa okupljenim seljanima u Tevistoku kraj Moskama i kada bukvalno preuzima identitet lorda Darlingtona. Uprkos tome što zbog početnog nesporazuma oseća neprijatnost, prija mu što su ga doživeli kao gospodina, te u razgovoru navodi koje je sve poznate ličnosti imao čast da upozna (Čerčila, Idna, lorda Halifaksa) i kaže da se bavio spoljnom politikom, doduše ne „neposredno" (Išiguro, 2009: 194). Ovo je posebno komičan momenat za čitaoca, koji, budući upućen u pravo stanje stvari, zna da se Stivensovo „bavljenje politikom" svodi na glancanje srebra u Darlington holu i slučajno „hvatanje" odlomaka važnih razgovora uvaženih posetilaca lorda Darlingtona. Uprkos tome, on mirne savesti dodaje da je velika čast za čoveka „kada mu se pruži prilika da odigra makar i najmanju ulogu na svetskoj pozornici" (Išiguro, 2009: 196).

Činjenica je, međutim, da se Stivens tri puta u toku romana odriče lorda Darlingtona. Prvi put to čini u razgovoru sa posilnim jednog pukovnika u čijoj kući je zatražio pomoć oko pregrejanog hladnjaka svog automobila. O svojoj neočekivanoj reakciji on potom razmišlja na obali obližnjeg jezerceta i kaže: „Možda je u pitanju bio neki moj trenutni, neshvatljivi hir – ali to svakako nije neko ubedljivo opravdanje za jedno tako očigledno čudno ponašanje." (Išiguro, 2009: 131). Odmah potom Stivens ovaj događaj dovodi u vezu sa posetom gospodina i gospođe Vejkfild Darlington holu, kojom prilikom se on takođe praktično odriče lorda Darlingtona, otvoreno negirajući da je ikada bio u njegovoj službi. Treći put se Stivens na svojevrsan način odriče svog gospodara i službe u Darlington holu tako što potpuno preuzima identitet lorda Darlingtona u već pomenutoj epizodi sa okupljenim seljanima u Tevistoku. Kako primećuje Suzi O'Brajen (Susie O'Brien), govoreći o specifičnom odnosu Stivensa i lorda Darlingtona:

Mračna, možda čak i patološka, struktura moći u osnovi ovog odnosa dodatno je naglašena političkim aktivnostima lorda Darlingtona vezanim za Drugi svetski rat. Njegovo ubeđenje o važnosti „ferpleja" prilikom ophođenja prema poraženom neprijatelju, u kombinaciji sa strahom od demokratije, čine Darlingtona, ako ne pobornikom nacizma, ono makar simpatizerom Nacista – što je pozicija koju je Stivens svojom lojalnošću obavezan da brani. (O'Brien, 1996: 790)

Uprkos tome, ako je suditi po njegovoj rastućoj nelagodnosti kada ga dovode u vezu sa Darlington holom i samim lordom Darlingtonom, njegovim sve češćim preispitivanjima i, konačno, otvorenim odricanjima od nekadašnjeg gospodara, Stivens postaje sve više svestan svojih zabluda kako njegovo putovanje odmiče, prisiljen da konačno sagleda ulogu svoga nekadašnjeg gospodara u negativnom svetlu savremene

istorije. Međutim, da bi se složio sa stavom i pogledom javne istorije, on mora da „negira istinu svoje privatne istorije u istom periodu“ (Spasić, 2007: 104) – jer javna i privatna istorija su u njegovom slučaju potpuno suprotstavljene – i zato mu za to treba tako mnogo vremena.

Tokom svoje pripovesti Stivens se vraća na dvadesete i tridesete godine 20. veka – na prve je ponosan, pošto je tada ugled lorda Darlingtona u društvenim i političkim krugovima bio na vrhuncu, dok o drugima govori u svetlu uzburkih dešavanja tokom predratnih godina, kada novi rat već postaje skoro izvestan. Trenutak u kome on pripoveda svoju priču je 1956. godina. Pri tom je više nego upadljivo da se nigde (sem par usputnih referenci i nagoveštaja) ratne godine i sam rat ne spominju, kao ni posledice koje je rat imao po lorda Darlingtona, njegov položaj i ugled. Jasno je, dakle, da su te ključne godine preskočene i potisnute u Stivensovom izlaganju, jer, u skladu sa svojim načelom poricanja i samozavaravanja, na njih ne želi da se vraća. Zahvaljujući ovakvom prećutkivanju, međutim, ratni period samo dobija na značaju – što je, reklo bi se, i bila piščeva namera – budući da je njegovo izostavljanje iz toka pripovesti romana više nego upadljivo.

8. Posleratni period – Stivensovo „ovde i sada“

Iako se iz dnevnčkih zapisa vidi da je sadašnji trenutak u romanu 1956. godina, koja je u istoriji Velike Britanije svojevrsna prekretnica, nigde se eksplicitno ne spominje Suecka kriza kao možda najznačajniji događaj te godine. Naime, u periodu posle Drugog svetskog rata, uloga Velike Britanije na svetskoj sceni dovedena je u pitanje usled ekonomskih ograničenja i njene kolonijalne istorije. Svesna potencijala naftnih rezervi, kao i geostrateškog značaja Sueckog kanala, Britanija je težila da konsoliduje i ojača svoju poziciju u Egiptu, koji je bio od ključnog značaja za očuvanje britanskog uticaja u regionu (Suez Crisis, 2012). Suecka kriza zapravo podrazumeva diplomatski i vojni sukob između Egipta na jednoj strani i Britanije, Francuske i Izraela na drugoj, nakon odluke egipatskog predsednika Gamala Abdela Namera da nacionalizuje Suecki kanal, koja je usledila pošto su Britanija i SAD povukle svoju ponudu da finansiraju izgradnju brane u Asuanu. Cilj napada prevashodno je bio da zapadne sile povrate kontrolu nad Kanalom, kao i da se predsednik Naser svrgne sa vlasti (Milner, 2011). Kraj Suecke krize označio je definitivno slabljenje Velike Britanije i Francuske kao dotadašnjih svetskih sila i najavio sve veći primat Sjedinjenih Država na svetskoj ekonomskoj i političkoj sceni.

Kada je reč o posleratnom periodu i pomenutim promenama u odnosu snaga, dakle, evidentno je da Engleska više nije bila toliko moćna, te da je postepeno gubila status kolonijalne sile, budući da se ekonomski nije oporavila od posledica ratnih razaranja. Sve više je očigledna ekonomska nadmoć Sjedinjenih Država, ali je prisutan i njihov sve jači kulturni uticaj. Ovakav razvoj događaja simbolično se ogleda u liku novog

Stivensovog gospodara, Amerikanca Faradeja, koji je kupio Darlington hol u želji da poseduje tradicionalno englesko imanje i čiji je „način ophođenja često potpuno drugačiji“ (Išiguro, 2009: 20). Zanimljivi aspekti u vezi s tim dolaze do izražaja tokom posete Faradejevih prijatelja, gospodina i gospođe Vejkfild, gde vidimo da Faradej nije ponosan samo na svoj novi posed, već i na činjenicu da nije kupio samo „istinski veličanstvenu staru englesku kuću“ (Išiguro, 2009: 133), već i njenu bogatu i autentičnu istoriju.

Interesantno je da Spasić navodi da je „[p]ropast Sueckog kanala označila kraj one Britanije čiji prolazak je tema romana“ i da se odmah zatim pita „[d]a li nam to daje za pravo da čitamo roman u smislu nečega što se u njemu ne pominje?“ (Spasić, 2007: 78). Reklo bi se da takvo pravo čitaocu daje činjenica da je ovakvo „prećutkivanje“ tipično za Išigurove romane, te da nije samo u ovom romanu slučaj da na živote likova utiču značajni istorijski događaji koji se nigde ne spominju eksplicitno, već vrebaju u pozadini. Naprotiv, kako smo imali prilike da vidimo, ovakav narativni postupak predstavlja srž Išigurove fikcije.

9. Zaključak

Zaključak do koga dolazimo jeste da će se, posle susreta sa romanom *Ostaci dana* Kazua Išigura, iako istorija u njemu *nije* u prvom planu, čitalac sigurno zamisliti nad činjenicom da ona „ima više lica“ (Spasić, 2007: 107) i u jednom trenutku zapitati koje je od tih lica pravo. Drugim rečima, roman *Ostaci dana*, kroz Stivensovu subjektivnu pripovest obojenu grižom savesti i ličnim razočaranjem, ilustruje upravo to da se u postmodernističkoj književnosti dovodi u pitanje apsolutna saznatljivost, pouzdanost i objektivnost istorije.

Iako suptilno i problematizovano, prisustvo istorije u ovom romanu je nesumnjivo, na šta smo pokušali da ukažemo, između ostalog, sažetim prikazom relevantne istorijske i političke situacije, kao i kratkim biografijama istorijskih ličnosti koje u njemu igraju izvesnu ulogu. Samim tim, jasno je da *Ostaci dana* predstavljaju i odličan primer mešanja i preplitanja fiktivnih i istorijskih elemenata, te da subjektivno viđenje istorije iz perspektive marginalne figure jednog batlera svemu daje postmodernističku dimenziju.

Kako Del Ivan Janik primećuje u svom izuzetnom članku pod nazivom *Nema kraja istoriji: Dokazi iz savremenih engleskih romana (No End of History: Evidence from the Contemporary English Novel)*, posle čitavog životnog veka u kome je izbegavao odgovornost oslanjajući se na koncept „dostojanstva“, Stivens je iznenada bačen u centar istorije, primoran da uvidi da čovekovi postupci, pa čak i izostanci tih postupaka, nose određene posledice (Janik, 1995: 168). U nastavku on razrađuje ovu ideju, praveći paralelu između javne i privatne istorije:

Teško da Stivensa možemo smatrati odgovornim za Minhen, holokaust i Drugi svetski rat, ali je njegova slepa posvećenost poslodavcu reprezentativni primer zavodljivosti odnosa vođe i sledbenika – u svakom trenutku, a možda naročito tokom perioda između ratova. Kroz njegov lik Išiguro nas podseća da *javna, baš kao ni privatna istorija, ne predstavljaju ništa više od sumiranja takvih postupaka i propusta*. (Janik, 1995: 168, kurziv pridodat)

Drugim rečima, prateći Stivensov život (neprecizno bi bilo reći privatni, pošto je u njegovom slučaju on potpuno izjednačen sa profesionalnim) na znatno širem platnu svetske istorije, Išiguro na suptilan način postavlja jedinku, pojedinca, običnog čoveka naspram kolektiva, to jest zajednice. Privatnu, ličnu istoriju i javnu istoriju globalnih razmera. Istoriju ličnih promašaja i istoriju politički pogrešnih odluka sa dalekosežnim posledicama. Istoriju tihe, lične patnje i istoriju čitavog čovečanstva, po drugi put uvučenog u vihor svetskog rata.

Literatura

- 7th Marquess of Londonderry Papers (2007). Public Record Office of Northern Ireland.
Preuzeto sa
http://www.proni.gov.uk/introduction_londonderry_7th_marquess_of_d3099.pdf/
- Dutton, D. J. (2006). *Guilty Men (act. 1940)*. *Oxford Dictionary of National Biography*.
Online edition. Oxford University Press. Preuzeto sa
<http://www.oxforddnb.com/view/theme/70401/>
- Edward Frederick Lindley Wood, 1st Earl of Halifax. (2012). U *Encyclopædia Britannica*.
Preuzeto sa <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/252536/Edward-Frederick-Lindley-Wood-1st-earl-of-Halifax/>
- Hačion, L. (1996). *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcija*. [Prev.: Vladimir Gvozden i Ljubica Stanković]. Novi Sad: Svetovi.
- Henig, R. (2011). *Versailles and Peacemaking*. Preuzeto sa
http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwone/versailles_01.shtml/
- Hutcheon, L. (1988). *A Poetics of Postmodernism – History, Theory, Fiction*. New York/London: Routledge.
- Ishiguro, K. (1989). *The Remains of the Day*. London: Faber and Faber.
- Išiguro, K. (2009). *Ostaci dana* (prevela Gordana Velmar-Janković). Beograd: Dereta.
- Jagrović, A. (2008). Mr Stevens, The Product and Producer of History: Historical Circumstances in Kazuo Ishiguro's *The Remains of the Day* (1989). *Nasleđe*. Br. 11, str. 37-46.
- James, R. (1986). Anthony Eden and the Suez Crisis. *History Today*, Vol. 36, Item 11, pp. 8-15. Preuzeto sa <http://www.historytoday.com/robert-james/anthony-eden-and-suez-crisis/>

- Janik, D. I. (1995). No End of History: Evidence from the Contemporary English Novel. *Twentieth Century Literature*. Vol. 41, No. 2, pp. 160–189. Hofstra University. Preuzeto sa <http://www.jstor.org/stable/441645/>
- Joachim von Ribbentrop. (2012). U *Encyclopædia Britannica*. Preuzeto sa <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/502062/Joachim-von-Ribbentrop/>
- John Maynard Keynes. (2012). U *Encyclopædia Britannica*. Preuzeto sa <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/315921/John-Maynard-Keynes/>
- McCombe, P. J. (2002). The End of (Anthony) Eden: Ishiguro's *The Remains of the Day* and Midcentury Anglo-American Tensions. *Twentieth Century Literature*. Vol. 48, No. 1 (Spring, 2002), pp. 77–99. Hofstra University. Preuzeto sa <http://www.jstor.org/stable/3175979/>
- Milner, L. (2011). The Suez Crisis. Preuzeto sa http://www.bbc.co.uk/history/british/modern/suez_01.shtml/
- Neville Chamberlain. (2012). U *Encyclopædia Britannica*. Preuzeto sa <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/104904/Neville-Chamberlain/>
- O'Brien, S. (1996). Serving a New World Order: Postcolonial Politics in Kazuo Ishiguro's *The Remains of the Day*. *Modern Fiction Studies*. Vol. 42, pp. 787–806.
- O'Dea, G. (1995). *The Remains of the Day* (1989), Kazuo Ishiguro. Preuzeto sa <http://www.humiliationstudies.org/news-old/archives/000118.html/>
- Sir Oswald Mosley, 6th Baronet. (2012). U *Encyclopædia Britannica*. Preuzeto sa <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/393671/Sir-Oswald-Mosley-6th-Baronet/>
- Spasić, J. (2007). *Bledi obrisi sećanja – Pripovedač i priča u romanima Kazua Išigura*. Sremski Karlovci: Kairos.
- Suez Crisis. (2012). U *Encyclopædia Britannica*. Preuzeto sa <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/571713/Suez-Crisis/>
- Wall, K. (1994). *The Remains of the Day* and its Challenges to Theories of Unreliable Narration. *The Journal of Narrative Technique*. Vol. 24, No. 1, pp. 18–42. Preuzeto sa <http://www.jstor.org/stable/30225397/>
- Wong, C. F. (2005). *Kazuo Ishiguro*. Second Edition. Tavistock/Devon: Northcote House Publishers Ltd.

Abstract

HISTORY AND FICTION IN KAZUO ISHIGURO'S THE REMAINS OF THE DAY

The role of history and momentous historical events in the novels of Kazuo Ishiguro is indisputable. Always in the background, complementing the plot, history intertwines with it to build an unbreakable whole. Within the context of Kazuo Ishiguro's novel *The Remains of the Day*, relying on the postulates of Linda Hutcheon's historiographic metafiction, presented in *A Poetics of Postmodernism – History, Theory, Fiction*, we will be particularly addressing the relationship between the public and private, i.e. personal history; the dialogue between the past and the present; unreliability of memory; reevaluation of the past; perspective and pluralism of truths in postmodernism. In *The Remains of the Day*, Kazuo Ishiguro gives a voice to an individual with a somewhat limited access to historical events, who, despite the fact that he is, from the historical point of view, insignificant, still ends up a tragic victim of grandiose schemes and affairs. As a compelling example of blending fictional and historical elements, this novel provides a subjective vision of history from the perspective of a marginal figure of a butler, which adds a postmodern dimension to the entire story. Thus, *The Remains of the Day*, through Stevens' biased narrative tinted by guilty conscience and personal disappointment, perfectly illustrate the main hypothesis of this paper – namely, that postmodern literature brings into question the absolute ascertainability, reliability and objectivity of history.

Key words: history, fiction, postmodernism, historiographic metafiction, (un)reliability of historical knowledge, plurality of perspectives, appeasement policy, World War II, fascism, anti-Semitism.